

ԱՐՄԻՆԵ ԲՅՈՇԿԵՐՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅՈՒ «ՍԱՂՄՈՍԱՑ ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ» ՆՈՐԱՀԱՅՑ ՏԱՐԲԵՐԱԿԸ*

Գրիգոր Տաթևացու «Սաղմոսաց մեկնության» մյուս բնագիրը, որը պիտի կոչենք Բ տարբերակ, պահպանված է համեմատաբար շատ ձեռագիր օրինակներով: Մաշտոցի անվան Մատենադարանում կան շուրջ 30 գրչագրեր՝ մեծ մասամբ ԺԵ և ԺԷ դդ. ընդօրինակություններ: Քիչ չեն նաև արտասահմանյան հավաքածուներում գտնվողները: Պահպանված օրինակները բնագրային լուրջ տարբերություններ չունեն, բայց մերթ ընդ մերթ նկատվում են խմբագրական միջամտություններ, հավելումներ: Ըստ տպագիր աղբյուրներում եղած տվյալների, ժամանակի առումով ամենահինը Մատենադարանի № 4958 ձեռագիրն է՝ ներկայացված իբրև 1405 թ. ընդօրինակություն³⁰: Այս թվականը վերցված է 265բ թերթում գտնվող հիշատակարանից. իրականում, սակայն, դա ոչ թե գրչինն է, այլ հեղինակինը և նկատի ունի աշխատության հորինման ժամանակը: Գրչի՝ Գրիգոր Ջուղայեցու հիշատակարանները, որոնք

գտնվում են ձեռագրի 27ա, 44բ և 86բ թերթերում, ոչ մի թվական չեն բովանդակում: Գրիգոր Ջուղայեցին Տաթևացուն աշակերտել է 1390—1409 թթ.³¹, իսկ տվյալ ձեռագիրը նա, հավանաբար, ընդօրինակել է ավելի ուշ, որովհետև այնտեղ կան հավելումներ ու, մեր կարծիքով, դրանք պատկանում են հենց նրա գրչին: Գրչության վաղեմիության և բնագրի անաղարտության առումով համեմատաբար լավ օրինակ է Մատենադարանի № 1198 ձեռագիրը, գրված 1413 թ. Տաթևում, Հերմոնում և Եղվարդում՝ Հովհաննես Երզնկացու ձեռքով: Վերջինս աշակերտել է Գևորգ Երզնկացուն, իսկ ավելի ուշ՝ Գրիգոր Տաթևացուն³²: Հենց այս գրչագիրն է մեզ համար ծառայել իբրև հիմնական աղբյուր, թեև հաճախ նկատի ենք ունեցել նաև ուրիշ՝ ավելի ուշ շրջանի ընդօրինակություններ:

«Սաղմոսաց մեկնության» Բ տարբերակը ունի ծավալուն խորագիր և ուշագրավ հիշատակարան, որոնք աննշան տարբերություններով կրկնվում են բոլոր աղբյուրներում:

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1987 թվականի № Ն ժԱ.—ԺԲ.—ից:

³⁰ Տե՛ս «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», Ա, էջ 1323: Ձեռագրի գրությունը միայնում է, էջն ունի 34 տող. այն թերթերը, որ կան հետագայի լրացումներ, ունեն տարբեր գրչություն և առավել խիտ են գրված, կազմելով 48—49 տող: Այս ձեռագրի մասին տե՛ս նաև՝ «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն Ա, էջ 51—52:

³¹ Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ա, էջ 606: Գրիգոր Ջուղայեցին իբրև Տաթևացու աշակերտ հիշված է նաև Թովմա Մեծոփեցու կողմից (տե՛ս Թովմա Մեծոփեցի, Պատմություն Լանկ Թամուրայ և յաջորդաց իրոյ, Փարիզ, 1860, էջ 51):

³² Տե՛ս «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն Ա, էջ 141—143, 754):

րում: Բերում ենք խորագիրը ըստ № 1198 ձեռագրի օրինակի:

Նորին բազմերջանիկ և երանաշնորհ սուրբ հարն և անյաղթ հոգևորի և լուսաւոր վարդապետի և խարագնագգեաց ճրգնաորի նորոգ լուսաւորչի Հայոց Գրիգորի եռամեծի՝ լուծմունք դժուարիմաց բանից և քաղութանոյ Սաղմոսացն Դաթի ի սրբոյն Վարդանայ Մեկնութենէ, յոյժ պիտանի շարադրութեամբ և գեղեցիկ պիտառութեամբ: Ազգնաց Հոգի Աստուած և առ քեզ աւարտեա՜ն:

Այստեղ հիշված Վարդանը Արևելցին է, իսկ ի սրբոյն Վարդանայ Մեկնութենէ խոսքերը հուշում են, որ նրա կատարած Սաղմոսաց Մեկնությունը հիմք է ծառայել Տաթևացու տվյալ երկի համար: Հեղինակն Արևելցուն անդրադառնում է նաև իր թողած հիշատակարանում, որը ոչ միայն տալիս է աշխատության գրության ճշգրիտ թվականը, այլև լույս սփռում հարակից այլ հարցերի վրա: Ահա այդ հիշատակարանը.

Յիշատակարան³⁴. ընդ որոց վերջին բանասիրաց և տրուպ խնդրողաց բանին պիտակ անուն կոչեցեալ Գրիգոր, մեղսաներկ անձամբ և տխրեմ մատամբ վերստին հաւաքեցի գքաղութանոյ մեկնութեան Սաղմոսացն Դաթի, ի նեղ և ի ստորաւորեալ ժամանակին, որում բռնակալն Թամուր թոյլտուութեամբ վերին խնամոցն տիրեալ բազում աշխարհի և աւերեալ. եւ կործանեցաւ յայն ամի ՊԾԻ (1405) թուի: Եւ պատճառ շարժութեան վերստին քաղութանոյ. նախ՝ մեծին Վարդանայ համառատ և խորին տեսութիւն, որ անյայտ մնայր միշտ, հոգացաւ յայտնի և ընդարձակ ցուցանել. երկրորդ՝ զի առաջին քաղութանոյ կարի կարն և պակաս թուէր. երրորդ՝ ի թախանձանաց ոմանց հարկեցեալ, մանաւանդ որ տայ ամենայնի և յայտնէ ում և կամի: Եւ է պիտանութիւն սորա. նախ՝ ի մեկնիչն Վարդանա դասի ընթերցմանց պայծառ տեսութեանց. այլև ի բանս խրատու և քարոզութեանց, և լուծումն խնդրոյ հարցողաց. նաև ի վարժումն իմաստից մտաւոր սաղմոսողաց:

[Ե]ւ բազում մեկնութիւն կրկին է գրեալ որպէս ողորմութիւն և ճշմարտութիւն և հատուցումն և այլն վասն կրկին պատճառի. նախ՝ որ էր յառաջին քաղութանում և յերկրորդս գրեցաւ. և դարձեալ՝ դանդաղկոտ մտաց յուրացեալ անձանց և քառակին տես-

սութիւն ըստ հասակի տեսողաց և ոչ ամենայն բանի, զի բոլորին մեկնութիւն յառաջինն գոցի և մասնաւորն աստ, զի ճշմարտութիւն ճշմարտութեան ոչ ներհակացի, որպէս ասէ իմաստուն ստորագիշն աշխարհի:

Արդ, եթէ գոցի ինչ ի սմայ արժանի տեսութեան ձեր Տեառն շնորհի և վարժասիրացն նախնի, և պակասն տկարութեան մերում ներեացի: Այլ և վարժապետին իմոյ Յոհաննու Ռրոտնեցոյ յիշատակ բարի ի Տէր արձանացի. ընդ որում քաւութիւն բազմազան մեղաց մերոց և ծնաւորացն կրկին, արեան մերձաւորաց և աշակերտաց, եղբա[յ]րասէր կամաց ձերոց մաղթեցի, որ և գրել աղաչեմ զիմաստուն գաղափարոյս սակաւս յիշատակի, որպէս և դուք գրեալ լիջիք ի գիրն անջնջելի. և ձեզ յիշողացդ ի բարի, և մեզ յուսողացս ի հոռի առհասարակ Տէրն ողորմեացի, ամէն. եղիցի»:

Հիշատակարանի առաջին իսկ տողերը վկայում են, որ սա հեղինակի կատարած երկրորդ մեկնությունն է. «...վերստին հաւաքեցի գքաղութանոյս Մեկնութեան Սաղմոսացն Դաթի... յայն ամի՝ ՊԾԻ (1405) թուի...», այսինքն՝ նախորդից 16 տարի հետո: Հետագա շարադրանքը բացահայտում է այս տարբերակի հորինման դրապատճառները և նպատակը: Պարզվում է, որ Տաթևացուն նման քաղի մոլոդ հիմնական շարժանիքը եղել է Վարդան Արևելցու համաբնույթ Մեկնությունը հրապարակելու, մատչելի դարձնելու անհրաժեշտությունը. «Մեծին Վարդանայ համառատ և խորին տեսութիւն, որ անյայտ մնայր միշտ, հոգացաւ յայտնի և ընդարձակ ցուցանել...»: Եվ իրոք, թեկուզ ոչ մանրամասն թվումը ցույց է տալիս, որ Տաթևացին իր աշխատությունը կառուցել է Արևելցու Մեկնության հիման վրա: Ընդհանրությունն ի հայտ է գալիս հենց ներածականում, որը երկու հեղինակների գործերում էլ ունի Մի է Աստուած... (կամ՝ Նախ մի է Աստուած...) սկիզբը: Հաջորդ էջերում Տաթևացին տալիս է Արևելցու առաջաբանի մեկնությունը, որի ավարտին գրում է. «Վիճչև ցայս նախերգան է Վարդանա»: Նույն ձևով, վերջին մասում նա վերլուծման է ենթարկում Արևելցու հիշատակարանը: Նմանությունն նկատվում է նաև բնագրում, իսկ, ընդհանուր առմամբ, Տաթևացու գործն աչքի է ընկնում ըստ կանոնների առավել որոշակի բաժանումներով, շատ ավելի ընդարձակ բացատրություններով, յուրաքանչյուր կանոնի սկզբում նյութերի մանրամասն ցանկով, հաճախ նաև սաղմոսների

³³ Ձեռագրում խորագրի վերջին հատվածը նախորդում է և գեղեցիկ պիտառութեամբ խոսքերին: Ուղղել ենք ըստ այլ օրինակների:

³⁴ Ձեռ. № 1198, թերթ 267 ք:

տներին, գուրդաներին, փոխերին վերաբերող սպառնիչ բնութագրումներով:

Այսպիսով, միանգամայն հասկանալի է Վարդան Արևելցու անվան առկայությունը Գրիգոր Տաթևացու Մեկնության և՛ խորագրում, և՛ հիշատակարանում: Այժմ տեսնենք, թե ի՞նչ չափով և ինչպե՞ս է հեղինակի Մեկնությանն ձևավորված տարբերակը հարաբերում Բ տարբերակին: Վերջինիս հիշատակարանում հեղինակը միևնույն նյութին երկար ընդմիջումից հետո կրկին անդրադառնալու պատճառներից մեկը համարում է մախրոդի համառոտ լինելը. «Ձի առաջին քաղութանում կարի կարճ և պակաս թուեր...»: Արդարև, Բ տարբերակը առաջին հերթին աչքի է ընկնում իր պատկառելի ծավալով: Հիմնական առաջին, անշուշտ, առաջինում օգտագործված նյութըն է, ընդ որում, շատ ենթագլուխներ երկու մեկնություններում տառացիորեն կրկնում են միմյանց: Նյութերի հաջորդակաությունը ևս հիմնականում պահպանված է նույնությամբ. դա, մասամբ, պայմանավորված է Սաղմոսարանի, իբրև կանոնական ժողովածուի, կայուն կառուցվածքով: 1405 թ. Մեկնությունը սաղմոսները ներկայացնում է ըստ ութ կանոնների, համապատասխան ցանկերով ու մեկնաբանություններով, իսկ նորահայտ բնագրում, ինչպես տեսանք, այդպիսի բան առհասարակ չկա:

Երկու մեկնությունների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ շատ հատվածներ ընդարձակ տարբերակում արժանացել են առավել մանրակրկիտ քննության. բացի այդ, այստեղ հաճախ կատարված են հեղինակի նախընթաց մեկնությանը և նրա մյուս գործերին ու, մանավանդ, «Գիրք Հարցմանց»-ին ակնարկող համապատասխան հղումներ: Այդպիսի հղում, ինչպես տեսանք, արված էր Վասն այսորիկ ածգքեզ Աստուած... խորագրով նյութի վերաբերյալ: 1405 թ. բնագրում համեմատաբար ծավալուն են ներկայացված, օրինակ, ԻԹ, ԼԳ, ԽԷ, ԾԱ, ԴԶ ենթագլուխները³⁵: Կան այնպիսիք, որոնք ունեն տարբեր շարահրանք (ԺԵ, ԽԶ), իսկ մի քանիսը (ԻԲ, ԽԵ) Բ տարբերակում առհասարակ բացակայում են: Ուշագրավ է մանավանդ այն, որ երկու մեկնություններում նույնությամբ (կամ քիչ տարբերություններով) կրկնված

շատ հատվածներ ընդարձակ տարբերակում խորագրված են իբրև քարոզ: Այդպես են, օրինակ, Ի, ԻԱ, ԼԴ, ՀԲ, ՀԳ, ՀԶ, ՀԷ, ՀԹ, ԶԹ ենթագլուխները³⁶: Որպես կանոն, նորահայտ տարբերակում քարոզներ չկան ու եթե հիշյալ գլուխները հետագայում այդ անունն են ստացել առանց որևէ փոփոխություն կրելու, նշանակում է դրանք ունեցել են քարոզների մասնատված շարահրանք և ըստ այդմ ձեռք են բերել համապատասխան կիրառություն:

Ամփոփելով մեր խոսքը Գրիգոր Տաթևացու «Սաղմոսաց մեկնության» մասին, նշենք նաև այն համաձայնեցները, որոնց թելադրանքով նա ստեղծեց իր երկու բնագրերը: Առաջին անգամ այդ գործին ձեռնարկելիս Տաթևացին պարզապես հետամուտ էր ցույց տալու ազգային ոգու և ազնվանքի պահպանման անհրաժեշտությունը և բացատրելու, որ ուղղադավան Եկեղեցուց հեռանալը կլինի ճակատագրական սխալ: Դա, հավանաբար, հապճեպով կատարված մի գործ էր, ուսումնական մի ծրագիր: Բնագրի մի քանի օրինակների համեմատությունը, ինչպես տեսանք, որոշ գլուխներում ի հայտ բերեց այնպիսի անհամապատասխանություններ, բացթողումներ, հավելումներ, տեղաշարժեր, որոնք դժվար թե ձեռագրական պատահական վրիպումներ լինեն: Ավելի ճիշտ կլինի մտածել, որ տվյալ դեպքում գործ ունենք ուսանողական լսարանների համար նախատեսված մի ձեռնարկի կամ դասախոսության հետ, ուր կատարված միջամտությունները ըստ հարկի ու պահանջի փոփոխություններ էին, որոնց, անշուշտ, իրենց մասնակցությունն են բերել նաև Տաթևացու աշակերտները: Մի՞թե դրա վկայությունը չեն հեղինակային հիշատակարանում հանդես եկող Գրիգոր Զողայեցու և Մատթեոսի անունները: 16 տարի անց, ստեղծագործական երկար ու քեղամալոր ուղի անցնելուց հետո միևնույն նյութին անդրադառնալիս հեղինակը, դարձյալ, առաջին հերթին ներկայացնում է իբրև ուղղադավանության ջերմեռանդ պաշտպան ու քարոզիչ: Բայց այժմ նա նկատի ուներ ընթերցողների ավելի լայն շրջանակ ու հետապնդում էր առավել որոշակի նպատակ, ինչպես հավաստում է գործի հիշատակարանը. ըստ այդմ, նյութն այս դեպքում ներկայացված է ամենայն խորությամբ ու են-

³⁵ Տե՛ս հոդվածին կից ներկայացված ենթագլուխների ցանկը, որը կազմված է նորահայտ Մեկնության օրինակների հիման վրա: Բ տարբերակում դրանց համապատասխանող գլուխներն ունեն միանգամայն տարբեր թվահամար:

³⁶ Այս շարքին է պատկանում նաև ԺԳ գլխի Նախերգան խորագրով հանդես եկող բաժինը, որի մասին իր տեղում արդեն խոսվել է:

թարկված մանրագինն քննության: Այս տարբերակը մույնպես անաղարտ չէ, կան խմբագրական միջամտություններ և, անտարակույս, իր հերթին ու իր չափով ունեցել է ուսումնականական նշանակություն: Այդ եմ վկայում բնագրում տեղ գտած քարոզները, կանոնների և առանձին սաղմոսների վերաբերող բացատրական նշումները:

Ահավասիկ այն հիմնական արդյունքները, որ ստացել ենք Գրիգոր Տաթևացու Սաղմոսաց մեկնության մեր կատարած ընդհանուր քննությունից: Այդ քննությունը, որ լույս է սփռում հեղինակի ստեղծագործական կյանքի լույս մի դրվագի վրա, կըրկին անգամ ներկայացնում է նրան իբրև խոհուն գիտնական, հմուտ մանկավարժ, խորամիտ քաղաքագետ և ազգային ավանդների նախանձախնդիր: Առավել խոր ու հանգամանակից հետազոտությունն աներկբայորեն պիտի բացահայտի ուշադրության արժանի այլ առանձնահատկություններ և մեծ ուսուցչապետի դիմանկարը պարզաբանող նոր գծեր:

[ՃԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ]: ԱՅՍ ԻՆՁ Է Ի ՍՄԱՅ*

- Ա. Ոչ յարիցեն ամբարիշտք (Ա, 5)
- Բ. Ընդ առաօտս լուիցես (Ե, 4)
- Գ. Ի փայլատակել նորա (ԺԷ, 13)
- Դ. Որպես փեսայ գի ելանէ (ԺԸ, 8)
- Ե. Զի՛նչ է միամորտություն (ԻԱ, 21)
- Զ. Որո՛վ զանազանի օրհնեալն և գովեալն
- Է. Զի՛նչ են փառք և զի՛նչ պատիւ**
- Ը. Որո՛վ զանազանին պատկառանք և ամօթ:
- Թ. Որո՛վ զանազանին ուրախություն և ցնծություն
- Ժ. Ես առ Աստուած կարդացի (ԾԴ, 18)
- ԺԱ. Ետուր երկիւղածաց քոց նշան (ԾԹ, 6)
- ԺԲ. Համբարձից զձեռս իմ (ԿԲ, 5)

* Սույն ցանկը կազմել ենք Մեկնությունը բովանդակող բոլոր ձեռագրերի հիման վրա, ցանկ չունեցող օրինակների դեպքում օգտվելով բնագրային խորագրերից: Նյութերը ներկայացրել ենք որոշ խմբագրմամբ և ըստ հնարավորին ամփոփ ու հակիրճ, աշխատելով չխաթարել իմաստային ամբողջականությունը. կից, փակագծերի մեջ, նշել ենք համապատասխան սաղմոսի թվահամարը և տունը, բացառությամբ այն եմթագույնների, որոնք չեն կապվում որոշակի սաղմոսի որոշակի տան հետ:

** № 1181 ձեռագրում այս եմթագլխին նախորդում է միևնույն թվահամարով հանդես եկող Վասն այսորիկ օծ գրեզ Աստուած... խորագրով նյութը:

ԺԳ. Անցաք մեք ընդ հուր և ընդ ջուր (ԿԵ, 12)

ԺԴ. Ծանաչել զճանապարհս քո (ԿԶ, 3)

ԺԵ. Ծանապարհ արարէք ընդ արևմուտս (ԿԷ, 5)

ԺԶ. Զհերս կարճնովին (ԿԸ, 22)

ԺԷ. Զի՛նչ է առաելություն բանական

ԺԸ. Զի՛նչ է բարկություն և սրտմտություն

ԺԹ. Զի՛նչ է նախատելն

Ի. Յանկարծակի սատակեցան... երազ է կեանքս (ՀԲ, 19—20)

ԻԱ. Սեղան քո, Տէր զօրութեանց (ԶԳ, 4)

ԻԲ. Զի՛նչ է ողորմություն և ճշմարտություն (ԶԸ, 2—51, նաև՝ ՂԷ, 2—3)

ԻԳ. Ընդէ՛ր ոչ գիտէ մարդ զկատարած կեանաց իր

ԻԴ. Ընդէ՛ր է զի նախահարքն երկարակեանք էին և մեք սակաւ

ԻԵ. Արդարքն որպէս զարմաւենիս (ՂԱ, 13)

ԻԶ. Տասնադէտ սաղմոսարանս (ԼԲ, 2. ՂԱ, 4. ԾՄԳ, 9)

ԻԷ. Տէր թագաւորեաց՝ վայելչություն զգեցաւ (ՂԲ, 1)

ԻԸ. Վասն է՛ր հուր գաւ առաջի (ՂԶ, 3)

ԻԹ. Ի գոյիցս ո՛րք են որ մնան յետ յարութեան

Լ. Երկիր պագէք պատուանդանի ոտից նորա (ՂԸ, 5)

ԼԱ. Աւուրք իմ որպէս հովանի (ԾԱ, 12)

ԼԲ. Օրհնեա, անձն իմ, զՏէր (ԾԲ, 1)

ԼԳ. Վասն է՛ր ասէ. Արարեր զխաւար (ԾԳ, 20)

ԼԴ. Սոաքեա զոգի քո (ԾԳ, 30)

ԼԵ. Վասն է՛ր խոստացաւ Աքրահամու (ԾԴ, 9)

ԼԶ. Վասն է՛ր է զի Աստուած նախ զայս խոստանայ

ԼԷ. Զի՛նչ է անդրանիկ խորհուրդն աստուածաշտութեան

ԼԸ. Վասն է՛ր հրամայեաց Աստուած դաւաճանել

ԼԹ. Խոստովան եղերուք Տեառն, զի քաղցր է (ԾԵ, 1. ԾԶ, 1)

Խ. Որպէ՛ս զանազանին մեղք, անօրէնությունը, յանցանք

ԽԱ. Զի՛նչ են դրունք պղնձի և միզ երկաթի (ԾԶ, 16—17)

ԽԲ. Որո՛վ զանազանի նեղություն և վիշտ (ԾԶ, 19)

ԽԳ. Զի՛նչ է կեցոյցն և ապրեցոյցն (ԾԶ, 20, 28—29)

ԽԴ. Զի՛նչ է հողմ և մրրիկ (ԾԶ, 25)

ԽԵ. Քրիստոս հրամայէ օրհնել զանիծիչս և մարգարէն անիծանէ

ԽԶ. Վասն է՛ր յիշատակ մեռելոց ասեմք
զԱնբիծքն (ԾԺԸ, 1)

ԽԷ. Զի՛նչ է օրէնք և պատուիրանք
(ԾԺԸ)

ԽԸ. Մածաւ որպէս կաթն (ԾԺԸ, 70)

ԽԹ. Արարի իրաւունս և արդարութիւն
(ԾԺԸ, 121)

Ծ. Վասն է՛ր ներէ Աստուած չարեաց

ԾԱ. Վասն է՛ր Աստուած զԱդամ ի
դրախտն եղ

ԾԲ. Յորժամ արար իրաւունս և արդա-
րութիւն (ԾԺԸ, 135)

ԾԳ. Զբերան իմ բացի (ԾԺԸ, 131)

ԾԴ. Եօթն անգամ յաւոր օրհնեցից
(ԾԺԸ, 164)

ԾԵ. Մոլորեցայ ես որպէս զոչխար
(ԾԺԸ, 176)

ԾԶ. Քանի՛ եմ եղանակք նախախնամու-
թեան

ԾԷ. Զի՛նչ օգուտ է նեղութիւն

ԾԸ. Զի՛նչ է նետք հօգորի (ԾԺԹ, 4)

ԾԹ. Զի՛նչ նշանակէ ասելն. Վայ է ինձ
(ԾԺԹ, 5)

Կ. Համբարձի զաչս իմ ի յերինս (ԾԻ, 1)

ԿԱ. Վասն է՛ր երթամք յԵրուսաղէմ
(ԾԻԱ, 1)

ԿԲ. Վասն է՛ր փորձութիւնս ուղիւնոր
կոչէ (ԾԻԳ, 5—6)

ԿԳ. Զի՛նչ է ասելն. Ո յուսայ ի Տէր
(ԾԻԴ, 1)

ԿԴ. Զի՛նչ նշանակէ յերիս ժամանակս
ազատութիւն ի հաքելոնէ

ԿԵ. Զի՛նչ է որ ասէ. Վասն մարդոյս
բնութեան քաղաք է մեծ և պատուական

ԿԶ. Զվաստակս ձեռաց քոց կերիցես
(ԾԻԷ, 2)

ԿԷ. Որք կոչի Քրիստոս և այգի՛ եկեղե-
ցի (ԾԻԷ, 3)

ԿԸ. Խոնարհեցայ որպէս մանուկ սար-
տուցեալ (ԾԼ, 2)

ԿԹ. Զի՛նչ է որ զմարդկութիւնս ոտք կո-
չեն

Հ. Զի՛նչ է որ ասէ. Երկիր պագցուք ի
տեղուոջ ուր կացեալ եմ ոտք նորս (ԾԼԱ,
7—8):

ՀԱ. Զի՛նչ է խոստումն, ուխտն և երդու-
մն

ՀԲ. Արի, Տէր, ի հանգիստ քո (ԾԼԱ, 8)

ՀԳ. Քահանայք քո զգեցցին զարդարու-
թիւն (ԾԼԱ, 9)

ՀԴ. Զի՛նչ է որ ասէ. ի պտղոյ յորովայ-
նէ նորս (ԾԼԱ, 11)

ՀԵ. Վասն է՛ր եղջիր կոչի և ճրագ
(ԾԼԱ, 17)

ՀԶ. Զի՛նչ է բարի կամ զի՛նչ վայելուչ
(ԾԼԲ, 1)

ՀԷ. Որպէս իղ զի իջանէ ի գլուխ (ԾԼԲ,
2)

ՀԸ. Աստ օրհնեցէք ամենայն ծառայք
(ԾԼԳ, 1)

ՀԹ. Ի գիշերի համբարձէք զձեռս (ԾԼԳ,
2)

Ձ. Եթէ ընդէ՛ր մի է աշխարհ և ոչ բա-
զում

ՁԱ. Տէ՛ր, փորձեցէք զիս և ծանեար
(ԾԼԸ, 2)

ՁԲ. Դու ստեղծեք զիս և եղիր զձեռն քո
(ԾԼԸ, 5)

ՁԳ. Խաւար նորս որպէս զլոյս նորս
(ԾԼԸ, 12)

ՁԴ. Զանգործս իմ տեսին (ԾԼԸ, 16)

ՁԵ. Զի՛նչ է գտակք չարեաց

ՁԶ. Վասն չար գազանաց (ԾԼԹ)

ՁԷ. Ապաւնք ի նեղութեան ժամու
(ԾԼԹ, նաև՝ ԾԽԱ,՝ 3)

ՁԸ. Հովանի գլխոյ իմոյ (ԾԼԹ, 8)

ՁԹ. Ողիղ եղիցին աղօթք (ԾԽ, 2)

Ղ. Տէ՛ր, հան ի բանտէ զանձն իմ (ԾԽԱ,
8)

ՂԱ. Ուսոյց զձեռս իմ ի պատերազմ
(ԾԽԳ, 1)

ՂԲ. Անվախճան է թագաւորութիւն Աս-
տուծոյ (ԾԽԴ)

ՂԳ. Զի՛նչ է բանալ ձեռացն Աստուծոյ
(ԾԽԴ, 16)

ՂԴ. Օրհնեցէք զՏէր յերկնից (ԾԽԸ, 1)

ՂԵ. Ի Մեծացուցէն

ՂԶ. Թէ որպէ՛ս օրհնեն արարածք զՏէր
(ԾԽԸ)

ՂԷ. Զի նա ասաց՝ և եղեն, հրամայեաց՝
և հաստատեցան (ԾԽԸ, 5)

ՂԸ. Լերինք բարձունք և ծառք (ԾԽԸ,
9)

ՂԹ. Եղբայրք իմ մեծամեծք (ԾԾԱ,
5—6)

Է. ՎԱՍՆ ԱՅՍՈՐԻԿ ԱԻԾ ԶՔԵԶ
ԱՍՏՈՒԱԾ, ԱՍՏՈՒԱԾ ՔՈ ՔԱՆ
ԶԸՆԿԵՐՍ*

(ԽԴ, 8—9, նաև՝ Եբր. Ա, 9—10)**

[Լ]ոյս ի յուսոյ ասեն զհանն Աստուծոյ
ի Հօրէ ծնելոյ և՛ ամենայն աստուածաշունչ
գիրք, և՛ ոգէնուստ վարդապետք ըստ ալ-
նրմ որ ասէ մարգարէն՝ Լուսով երեսաց
քոց տեսանեմք զլոյս (Սաղմ. ԼԵ, 10—11).

* Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Ձեռ. №
1131, թերթ 85ա—88ա:

** Իբրև խորագիր օգտագործված նախադասու-
թյունը քաղված է հետևյալ պարբերությունից. «Սի-
րեցիր զարդարութիւն և ատեցիր զանօրէնութիւն:

և ինքն Տերն՝ Ես լոյս յաշխարհ եկի (Յովհ. ԺԲ, 46). և առաքել յԵրրայեցոց՝ Որ է լոյս փառաց և նկարագիր էութեան նորա (Եբր. Ա, 3). և ի դաւանութիւն հաւատոյ՝ Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ: Եւ վաւրն բազում պատճառի ըստ համեմատութեան լուսոյն առ ճառագայթ իր. [ն]ախ՝ վասն պարզութեան, զի մի՛ տեսցէ ախտ ինչ և ի մարմնական աստուածային ծննդեան, որպէս ոչ է ի մէջ լուսոյն և ճառագայթին իրոյ. զայսուսիկ աւէ երանելին Կիրեղ ի Գիրս Պարպմանց // (65բ). բ) զի անճառելի է որպիսութիւն արձակման լուսոյն, աւէ, և Տերն մեր ոչ ոք գիտէ զհայր թէ ոչ որդի, և անդրադարձի. գ) զի ի լուսոյ ճառագայթն իբր ի պատճառէ, և Տերն էլ ի Հայրէ և եկն յաշխարհս. դ) զի անմիջոց ժամանակի է ծագումն լուսոյն, սոյնպէս՝ Ի սկզբանն էր Բանն (Յովհ. Ա, 1) աւէ աւետարանիչ Յովհաննէս. ե) զորպէս անբաժանելի է լուսոյն, Բանն էր առ Աստուած (Յովհ. Ա, 1—2), աւէ. գ) զի մի բնութիւն է ամենեկին լուսոյն և ճառագայթըն իրոյ, և վասն Որդոյ վկայէ՝ Աստուած էր Բանն (Յովհ. Ա, 2). է) զի որպէս լոյսն և ճառագայթն են ի միմեանց ըստ էութեան, սոյնպէս Հայր և Որդի, որպէս աւէ՝ Հայր ի յիս և ես ի Հայր (Յովհ. Ժ, 38), և՛ Որ ետես զիս՝ [ետ]ես զՀայր իմ (Յովհ. ԺԴ, 9), և թէ՛ Ես և Հայր իմ մի ենք (Յովհ. Ժ, 30). ը) զի որպէս եղանակաւ ինչ է էացուցիչ լուսոյն ճառագայթն, սոյնպէս և Բանն նկարագիր է էութեան Հայր, որպէս աւէ առաքելայն. թ) զի այլ է առանձնապէս լոյսն և այլ՝ ճառագայթ իր ի նոյն էութեան. սոյնպէս և այլ է ըստ առանձնատրութեան՝ Հայր և այլ՝ Որդի ի միում էութեան գոյով. ժ) զի որպէս առ լոյսն ձգէ զճառագայթն զհալեցուածս տեսողացն, նմանապէս և Որդի՝ Որ հաւատայ յիս, ոչ հաւատայ յիս, այլ յայն որ առաքեաց զիս (Յովհ. ԺԲ, 44—45), և այլն: Եւ դարձեալ՝ Ոչ ոք գայ առ Հայր՝ թէ ոչ ինն (Յովհ. ԺԴ, 6—7) որոյ ի դէմս աւէ նախագուշակ մարգարէն՝ Անձ զքեզ Աստ-

ուած, Աստուած քո, զոր մեր ուսաք զԲանն նախ՝ ի դէմս տնայրեանութեան Քրիստոսի, և ապա՝ որ ի շնորհացն աւճեալք կոչեցան, յաղագս որոյ աւէ՝ օծ զքեզ: Զայս խորհեցի իրաքանչիւրք ի ձեռք, որ և ի Քրիստոս, աւէ առաքելայն ի Փիլիպէ: Եւ գիտելի է զի ի մէջ եկեղեցեաց Ե (5) կարծիս կայ վասն միատրութեան Քրիստոսի. զի ոմն չարաչար բաժանէ և ոմն վատթար միատրէ. Բ—ւր (2) յաջ և յահեակ խոտորումն ի ճշմարտութեան. իսկ միմն՝ որ է միջինն, ողորդութեաց աստուածաբաշտութեան:

Առաջին խոտորումն՝ Նեստորին, որ բաժանեաց զՔրիստոս յ—Բ (2) բնութիւնս և Բ (2) անձինս, և կրկին կամք և ի գործս. սոյնպէս ասաց թէ՛ Գոյացութիւն մարդոյն նախ, և ապա եկեալ Բանն Աստուած բնակեցաւ ի մարդն և նովաւ կատարեաց զնոթրիմութիւն. ըստ այնմ կարծեացն ոչ է մարմնացեալ, այլ որպէս ի մարգարէսն՝ բնակութեամբ է: Եւ այլք աշակերտք նորա որ ի ժողովն Քաղկեդոնի ասացին՝ Զանձն միացեալ և զբնութիւն ոչ միատրեալ, այլ մարդն յանձն բանին կայացեալ, այլ ոչ նովաւ գոյացեալ: Եւ սոքա ոչ ասեն զմիատրեալ, այլ ամենեկին ամենայն իրօք զՆեստորին խորհին, բայց յայնմանէ մի ասեն զանձն պատրանօք, և յԲ(2) Որդիս և յերկուս բնութիւնս բաժանեն, որպէս միագոյնս վիշապ և Բ(2) տրտունս ունելով, և որպէս միոյ գլխոյն Բ(2) ձեռս ունելով բաժանին ի միմեանց: Այս է չարաչար բաժանումն երկաթնակաց աղանդոցն:

Իսկ որ վատթար միատրեն, որպէս Եւտիքէս, զի շփոթեալ ասաց՝ Զբնութիւնն որպէս ալիք և ջուր և գինի, զի ոչ պահեն գոթակութիւն բնութեանց. սոյնպէս և նա ըգՔրիստոս կարծէր: Եւ այս՝ խոտորումն է ի ճշմարտութեան, իսկ ողիղն ունի զաստուածաբաշտութեան դաւանութիւն, փախչելով ի Քաղկեդոնէ երկաթնակացն և յԵւտիքէս, որպէս և այժմ մեք, եկեղեցիս Հայաստանեաց, սոյնպէս դաւանեմք զՔրիստոս Աստուած մարդացեալ, անշփոթ և անբաժանելի միատրութեամբ: Աստուած մարդացեալ ասելն ցուցանէ յԲ-ուց (2) զՔրիստոս, անշփոթ պահէ զյատկութիւն բնութեանցն. անբաժանելին՝ խառնումն բնութեանցն ի մի դէմս և ի մի անձնատրութիւն, զի իսկոյն, ընդ յիջանել Բանին յարգանդ Կուսին եղև՝ ա) բաժանումն արեան, բ) թանձրանալն, գ) ձևանալ, դ) հոգևորի, ե) աստուածանալ, և այն՝ ի սող ժամանակի եղև առեալն իբրև զառողն զոյգ Աստուած՝ նոր խառնումն և զքանչելի խառնած ըստ Աստուածաբանին, զոր և զխառնումս գայս «օ-

Վասն այտրիկ օծ զքեզ Աստուած, Աստուած քո, իւղով ուրախութեան առանել քան զընկերս քո»:

Բնագրում ևնդիմակը հաճախ է անդրադարձում այս պարբերության առանձին հատվածներին, որոնք ներկայացրել ենք շեղագրով, առանց սակայն նշելու աղբյուրը: Բնագրում հաճախ եկող աստվածաբանական մյուս քաղաքները նույնպես շեղագրով են, իսկ կից փակագծերում նշված են աղբյուրները: Ուղղագրական միջամտություններ, որպես կանոն, չենք կատարել:

* առանձնատրութիւն = միացմութիւն, միակութիւն:

ծումն» անուանե մարգարեւ ասելով՝ Վասն այսորիկ օծ գրեզ. և Պետրոս ի Գործքն գնա՝ Տէր և Ածեալ Աստուած արարեալ (Գործք. Բ, 56), և ասէ. իսկ եթէ օրինակ խնդրես, տես զմիաւորութիւն հոգւոյդ ընդ մարմնոյդ. նախ՝ զի որպէս հոգիդ բոլորն ի բոլորինդ է և բոլորն չիրաքանչիր մասն, սոյնպէս և Բանն Աստուած բոլորն ի բոլոր մարմինն է միաւորեալ, և բոլոր Բանն Աստուած չիրաքանչիր մասն մարմնոյն, որպէս ասէ առաքեալն՝ Ի մնա բնակէ լրումն աստուածութեան մարմնապէս (Կողոս. Բ, 9—10), որ է էապէս. ք) զի այլ և այլ բնութեան միաւորեալ՝ մի անձն, մի դէմք և մի է բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ, որպէս ասէ սուրբն Կիրելդ. գ) զի բաժանելն ի միմեանց ոչ գոյ մարդ, այլ կա՛մ մեռեալ մարմին, կա՛մ մերկ հոգի. նոյնպէս և զորոշելն Աստուած և զմարդրն ոչ է Քրիստոս, այլ կա՛մ մարդ սոսկ // (66ա), կա՛մ Աստուած մերկ. դ) զի որպէս մարմին զգայական միաւորելով ընդ բանականին հոգոյ ոչ է, և ոչ ասի զգայական, այլ բանական մարդ, սոյնպէս և մարդկային բնութիւն միաւորելով Բանին Աստուծոյ, գիտէ զամենայն աստուածաբար.. ըստ այնմ՝ Որպէս գիտէ զիս Հայր, գիտեմ և ես զՀայր (Յովհ. Ժ, 15). ե) զի որպէս ծնունդն միաւորութեանս մերոյ ոչ ասէ մարմին ծնանի, այլ թէ՛ Մարդ ծնալ յաշխարհ (Յովհ. ԺԶ, 21—22) ըստ Տեառն, նմանապէս ասիմ այս անուն մարդ անաշխարհ և մեռեալ, որ և յատուկ մարմնոյն տքաւ. սոյնպէս և զծնանի փրկչին Աստուած մարդացեալ և զծնեալն Աստուածածին դաւանիմք, և զչարչարանք և մահ Աստուծոյ խոստովանիմք, և մարդացելոյ դաւանիմք, որով փրկեցաք յամենեքեան համեմատութեան, իսկ այսու անհամեմատք. նախ՝ զի միաւորութիւն մարդոյս յեղանակացս է ընդ միմեանս, իսկ փրկչին՝ բոլորեցունցն անեղ ընդական* է. ք) զի հոգին և մարմին գոյակիցք են միմեանց անընդհատ ժամանակաւ, իսկ Բանն Աստուած է անսկզբնաբար ի Հայրէ, և յետոյ սկսեալ ի Կուսէն, ըստ առաքելոյն՝ Իբրև եկն լրումն ժամանակին, առաքեաց Աստուած զորդին իւր, որ եղև ի կնոջէ և եմ[ուտ ընդ օրինօք] (Գաղ. Դ, 4—5). գ) զի հոգին միաւորիլ ընդ մարմնոյն երբեմն, զի որոշի և դարձեալ միանալ, իսկ Բանին Աստուծոյ քաջ սիրով եռացումն ընդ մարմնունդ[], անբաժան և անորոշ գործեալ միաւորութիւն, ուստի յայտ է զի էր ընդ

մարմնոյն ի գերեզման, և էր ընդ հոգւոյն ի դժոխս իջեալ. դ) զի ի մարդն է միաւորութիւն սոյնպէս հոգոյ և մարմնոյ, իսկ Քրիստոս եռակի միաւորութիւն առաւել իմն քան զմերս, սոյնպէս Աստուծոյ ընդ հոգւոյ, հոգւոյ ընդ մարմնոյ և Աստուծոյ ընդ մարմնոյ. ե) զի հոգին միաւորիլ ընդ մարմնոյ, է միայն ի մարմնումն էութեան, և ոչ այլ ուրեք, թէպէտ մտօք ի բազումս տեսանեմք, իսկ Բանն Աստուած մարդացեալ է էութեամբ առ Հայր պահպանութեամբ ի բոլոր էակս շնորհօք յամենայն սուրբս, և բնութեամբ ի մարմնի միաւորեալ, յաղագս որոյ ասէ մարգարեւ՝ Վասն այսորիկ ասծ գրեզ:

Եւ զի ճշմարիտ Աստուած է Քրիստոս ընդ մարմնոյն միաւորութեան, ցուցից և զայն սակաւ ինչ վկայութեամբ ի Սուրբ Գրոց, սոյնպէս և նա փրկիչ բոլորեցունց միայն Աստուած է ըստ Եսայեա[ւ]՝ Տէր փրկիչ մեր՝ և նա փրկեաց[է] (Եսայի. ԼԳ, 22—23): Եւ հրեշտակն ասէր առ Յովսէփ՝ Կոչեցից զանուն նորա Յիսուս, որ է փրկիչ և նա փրկեացէ զժողովուրդ իւր ի մեղաց իւրեանց (Մատթ. Ս, 21—22). ք) զի զխորհուրդ սրտից գիտել միայն Աստուծոյ է ըստ մարգարեի՛ն՝ Ո ստեղծ առանձին զսիրտս նոցա (Սաղմ. ԼԲ, 15), և ի միտ առնելով զամենայն գործս նոցա աւետարանիչ ասէ՝ Գիտաց Յիսուս զխորհուրդ նոցա և ասէ. Ձի՛ խորհիք ի սիրտս ձեր (Մատթ. ԺԶ, 8). գ) Աստուծոյ միայն է թողուլ զմեղս, ըստ այնմ ոչ որ կարէ թողուլ զմեղս թէ ոչ Աստուած և ինքն, զի Որդին ասէր՝ Իշխանութիւն ունիմ յերկրի թողուլ զմեղս (Մատթ. Թ, 6: Մարկ. Ա, 10: Ղուկ. Ե, 24), և՛ Քեզ ասեմ՝ թողեալ լիցին քեզ մեղք (Մատթ. Թ, 2, 5: Մարկ. Բ, 5, 9: Ղուկ. Ե, 20, Է, 48). դ) ամենինն սրբութեամբ և արդարութիւն Աստուծոյ միայն է, ըստ այնմ ոչ գոյ սուրբ որպէս զՏէր, և ոչ արդար որպէս զԱստուած մեր, և մարգարէն ասէ վասն Որդւոյ՝ Ոչ արար մեղս, և ոչ գտաւ նեղութիւն ի բեր[ան նորա] (Ա. Պետր. Բ, 22—23), որպէս և ինքն ասէ՝ Իշխան աշխարհիս յիս ինչ չիրաջոցն ոչ գտանէ (Յովհ. ԺԴ, 30—31). ե) Բանն Աստուծոյ Աստուած է, ըստ այնմ՝ Ի սկզբաբանէ էր Բանն և Աստուած էր Բանն (Յովհ. Ա, 1—2), իսկ Յոհաննէս ասէ՝ Ձեռք մեր շօշափեցին զԲան կենդանի (Ա. Յովհ. Ա, 1). և Թումա շօշափեաց Տէր և Աստուած դաւանելով. գ) Տէր փառաց Աստուած միայն է բնութեամբ, ըստ այնմ Տէր Սաքաւօք՝ այս անուն է նորա, և առաքեալն ասէ թէ՛ Էին ծանուցեալ ոչ արդեօք զՏէրն փառաց ի խաչ հանէին (Ա.

* ընդական = հայացք ական՝ քաղցր կամ պաշտպանողական:

Կորնթ. Բ, 8). Է) Է ևստի ընդ աջմէ Աստուծոյ, այսինքն՝ ի փառս աստուածութեան Աստուած միայն վայել է, ըստ այնմ՝ Ասաց Տէր ցՏեառն իմոյ, միստ ընդ աջմէ իմմէ մինչև [եղից] (Մարկ. ԺԲ, 36: Գործք. Բ, 34—35): Եւ առաքեալն ասէ՝ Մանաւանդ յարուցեալ իսկ է, և է ընդ աջմէ Աստուծոյ (Հռոմ. Ը, 34): Եւ Ստեփանոս՝ Ահա տեսանեմ գերկինս բացեալ և գորդի մարդոյ զի կայ [ընդ աջմէ Աստուծոյ] (Գործք. Է, 55—56). ը) և կենաց ծնող Աստուած միայն է, ըստ այնմ եւ սպաննեմ և եւ // (66բ): Եւ ինքն Տէրն ասէ՝ Ես իսկ եմ յարութիւն և կեանք (Յովհ. ԺԱ, 25): Եւ դարձեալ՝ Որք ի գերեզմանս կացցեն, լսիցեն ձայնի Որդոյն Աստուծոյ և եկեցեն (Յովհ. Ե, 28—29), որոց և նախ զԼազար ի վեր կոչե[ա]ց. թ) իսկ երկըրպագութեամբ պաշտան Աստուծոյ միայն վայել է. ըստ այնմ՝ Տեառն Աստուծոյ քում երկիր պագցես և զնա միայն պաշտեսցես (Մատթ. Դ, 10—11): Եւ առաքեալն ասէ՝ Յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց (Փիլիպ. Բ, 10). Ժ) դասել և գործ հատուցանել Աստուծոյ միայն է, ըստ այնմ՝ Աստուած դատաւոր արդար, հզոր (Սաղմ. Է, 12). և՛ իմ է վրեժխնդրութիւն (Հռոմ. ԺԲ, 19), և ինքն Տէրն ասէ՝ Ոչ թէ Հայր դատի գոք, այլ զամենայն դատաստանն եւս Որդոյ (Յովհ. Ե, 22—23): Եւ առաքեալն՝ Եւ մեզ ամենեցուն յանդիման կալոց եմք առաջի ատենին Քրիստոսի, զի ընկալցին իրով մարմնով գոր ինչ գործեսցէ՝ թե՛ բարի և թե՛ չար (Բ Կորնթ. Ե, 10), որոյ ի դէմ ասէ մարգարէ[ն]՝ Վասն այսորիկ ամ գրեզ:

Բեր տեսցուք թէ զի՞նչ նշանակէ ամեալ անուն, և թէ որքանաբար ասի ամումն: Գիտելի է զի ամեալն ի լեզու Եբրայեցւոցն «մենիա» թարգմանի, իսկ ըստ Հռոմիս՝ Քրիստոս, իսկ ի մերս՝ օծեալ, որպէս և ասէ մարգարէն՝ Ամ գրեզ Աստուած, Աստուած: Այս՝ ըստ Ժ լեզանակի է ամումն. նախ՝ ամումն մարմնականք, որպէս փափկասիրացն. ք) օծումն պատերազմական լրմ[բ]շամարտիցն. գ) մաքրական, որպէս հիւանդացն. դ) ամումն զմըտոյ, որպէս մեռելոցն. ե) ամումն քահանայիցն վասն միջնորդութեան. զ) ամումն թագաւորաց վասն տէրութեան. է) ըստ զարութեան, որպէս Կիրոսին. ըստ Եսայեայ՝ Սոյնպէս ասէ Տէր ցածեալ իր ցԿիրոս (Եսայի ԽԵ, 1). ը) օծումն Հոգւոյն Սրբոյ, որպէս մարգարէիցն՝ Մի՛ մերձենալք, ասէ, յօծեալս իմ, և ի մարգարէս մի՛ մեղանչէք (Սաղմ. ԾԴ, 15). թ) օծումն

յորդեգրութեան, որպէս մկրտութիւն. ժ) օծ[ումն] գերագոյն, ասաց, բնութեան միաւորութեան, այսինքն՝ Բանին Աստուծոյ ընդ մարդկութիւնս: Եւ զի միաւորութեամբ բնութեանց իմանի Քրիստոս, յայտ է զի որոշեալն ըստ ոմանց ոչ մնա[ւ] Քրիստոս, իսկ Քրիստոս վասն իր ընկալա զամենեւեան զայսոսիկ զամումն մարմնական ի պոռնիկ կնոջէն, յորժամ երբ* զհիշ եղոյն ի գլուխ նորա. ըստ այնմ որ ասէ առ Սիմոն՝ Մտի [ի] տուն քո ջոր, [նսից իմոց] (Ղուկ. Է., 44). Սա արտասօք եթաց զոտս [իմ] (Ղուկ. Է. 44). իսկ օծումն լրմբշամարտութեան, յորժամ վերացաւ հոգովն յանապատըն ի աստանայէ, որ և յաղթեաց հակառակամարտին բնութեան մերոյ. իսկ օծ[ումն] հիւանդաց եցոյց ինքեամբ յայլ, յորժամ զանկեալն ի ձեռս առաքակացն կանգնեաց, և ձիթով և զինով բժշկեաց զվերս. իսկ օծումն մեռելոյ[ն], յորժամ թաղեցաւ. իսկ օծումն քահանայութեան՝ ի Թաքօր լերին, որ ասացաւ՝ Դու եւ որդի իմ սիրելի, ընդ քեզ հաճեցայ (Մարկ. Ա, 11: Ղուկ. Գ, 22—23): Եւ Սուրբ Հոգին ամբողջական, և Մովսէս և Եղիայ սարկաւագէին նմա. իսկ ամումն թագաւորական ի Մարեմայ՝ քեռ Լազարոս, և յորժամ նստաւ ի վերայ յովանակի. իսկ ամումն զօրութեան, յորժամ ամծաւ արեամբն ի վերայ խաչին և Էստ արար. իսկ օծումն Հոգոյն Սրբոյ, յորժամ Էջ Հոգին աղանակեալ և հանգեաւ ի վերայ նորա. իսկ մկրտութիւն նորա ոչ թէ յորդեգրութիւն էր որպէս և մերս, այլ ճշմարիտ յորդիութեան յայտնութեան, ըստ այնմ՝ Դա է Որդի իմ սիրելի ընդ [որ] հաճեցայ (Մատթ. Գ. 17: Բ Պետր. Ա, 17):

[Եւ] տեսցուք թէ քանի՞ եմ եղանակ ամուման. նախ՝ զի եղով ամումնին, որպէս քահանան և թագաւորք. ք) օծանելն մարգարէքն այլ ոչ եղով, այլ և իման[ա]լարար Հոգովն Սրբով, որպէս ասէ՝ Մի՛ մերձենալք յամեալս իմ, և ի մարգարէս (Սաղմ. ԾԴ, 15). գ) ամումն հաւատացելոց մկրտութեամբ առաքանին. դ) ասի ամումն բռնաւորաց և աշխարհակալաց առ ի յողորմութիւն ոմանց ի Տեառնէ ապրտամբելոց, զոր առնու Աստուած զոման ի ձեռն և տա[ւ] համարձակութիւն իշխանութեան, որպէս ասէ մարգարէն՝ Այսպէս ասէ Տէր ցԿիրոս (Եսայի. ԽԵ, 1). զի թէպէտ կոապաշտ էր, յԱստուծոյ ունէր զհիշխանութիւն թագաւորութեան. ե) օծումն արեամբ որպէս մարտիրոսաց, որ պատկեցան ի Քրիստոսէ. գ) ճշմարիտ Քրիստոսի ամումն է, որ օծաւ // (67ա) մարդկային

* Պետք է լինի՝ երկ:

բնութիւն աստուածութեամբն փրկիչ աշխարհի. իսկ ածաւ բնութեամբ, միատրութեամբ ընկալաւ Քրիստոս ի կուսական յարգանդէ, որ և խառնեալ միացոյց զմեր բնութիւնս ընդ յիւրոս աստուածութեան, և ծնաւ մարդ որ է Քրիստոս, որ թարգմանի «Ածեալ» ըստ հրեշտակին՝ **Ծնաւ ձեզ այսօր Փրկիչ, որ է օծեալ Տէր, ի բաղաքի Դաւթի** (Դուկ. Բ, 11), որպէս աւէ մարգարէն Դաւիթ թէ՛ **Վասն այսորիկ ած զքեզ:**

[Բ]եր տեսցոյթ թէ ո՛վ են ընկերք սորա և կամ թէ զի՞նչ առաւելութիւն ածումն Քրիստոսի քան զընկերաց նորա, վասն որոյ աւէ՛ **Առաւել քան զընկերս քո:** Ընկերք կոչին մարգարէքն և քահանայքն և ամենայն ածելոց դասք, և զի որպէս մարդանալովն ընդ մեզ, մեք հաւասար մարդկութիւնս «եղբարք» անուանեցաք, ըստ այնքն պատմեցից զան՝. սոյնպէս և դասք ածելոցն «ընկերք» անուանեցան ճշմարտելոյն Քրիստոսի. իսկ առաւելութիւն ածման Քրիստոսի. նախ՝ զի վեր ասացեալ ժ յեղանակ ածութեան բովանդակապէս ոչ այլ ումէք պատշաճի, բայց միայն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որպէս ցուցաւ. ք) զի նոքա մարդիկ էին և յԱստուծոյ օծեցան, իսկ Տէրն մեր Քրիստոս՝ Աստուած և յԱստուծոյ օծեալ, որպէս աւէ մարգարէն՝ **Աւծ զքեզ Աստուած, Աստուած.** գ) զի նոքա ժամանակաւոր ածումն ընկալան յոր ինչ և կոչեցան, իսկ ի դէմս Տեառն մերոյ աւէ հայր՝ **Դու ես քահանայ յաիտեան ըստ կարգին Մեքսիսէդէկի** (Սաղմ. ԾԹ, 4). դ) զի նոքա ի մարմնականն միջոյ, այսինքն՝ լեղու ընկալան զաւծումն, իսկ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ ի Հոգւոյն Սրբոյ, որպէս աւէ Պետրոս ի Գործքն՝ **ԶՅիսուս զոր ի Նազարէթէ, զոր աւծն Աստուած Հոգովն Սրբով** (Գործք. Ժ, 38). ե) զի նոքա մասամբ ինչ ընկալան զշնորհս կամ գիտութեան, և այլն, իսկ վասն Տեառն աւէ Կողոսացիս, թէ՛ **Ի մեա բնակէ ամենայն լրումն աստուածութեան մարմնապէս** (Կողոս. Բ, 9), որ է էապէս. գ) զի նոքա շնորհօք կոչեցան որդիք կամ Աստուած որպէս Մովսէս, կամ այլ ինչ, իսկ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ ըստ բնութեան միատրութեան ընդ Բանին. ըստ այնմ թէ՛ **Բան մարմին եղև** (Յովն. Ա, 14), և թէ՛ **Ճշմարիտ որդին ազատեցէ զձեզ** (Յովն. Ը, 33). է) զի նոքա յայմէ ընկալան զաւծումն, որպէս Եղիսէ յԵղիայէ և Դաւիթ ի Սամուելի, իսկ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս յինքննէ ընկալաւ զաւծումն, որպէս աւէ՛

ինքն էօծ զինքն, վասնզի ինքն է Աստուած, ըստ որում էաւ և ինքն եղև մարդ, ըստ որում՝ ածաւ. ը) ոչ որ ըստ արդարութեան կոչեցաւ աւծելալ, զի ամենեքեան գրաւեալք էին ի նախնոյն յանցանաց, իսկ ի դէմս Տեառն մերոյ աւէ մարգարէն՝ **Սիրեցեր զարդարութիւն, և այլն, Վասն այսորիկ օծ զքեզ.** թ) զի ամենեքեան ի նմանէ աւծեցան, իսկ նա ի նոցանէ ոչ բնաւ. ապա և առաւել է նա, որ աւծաւն է, քան զնոսա որ աւծանէին, զի ամենեքեան ի ծնումն արիմակ Քրիստոսի լինէին աւծեալք, թէ՛ թագաւորք և թէ՛ քահանայք, և այլք: Իսկ կատարումն արիմակին ճշմարտութիւն է, և առաքեալն աւէ թէ՛ **Կատարումն արիմաց և մարգարէիցն Քրիստոսու է** (Հռոմ. Ժ, 4), ապա և առաւել է ճշմարտութիւն որ է Քրիստոս, քան զարիմակն, նաև որք ի նորումս ի խորհուրդս ճշմարիտ աւծելոյն աւծանիմք. և նա միայն է ճշմարիտ աւծեալ քան զամենայն ընկերս նորա, որպէս ցուցաւ, յաղագս որոյ աւէ մարգարէն՝ **Վասն այսորիկ աւծ զքեզ:**

Այսքան է ի դէմս մարդեղութեան Քրիստոսի:

Բեր այժմ վերստին առեալ զբանս ի դէմն քահանայական աւծութեան, որպէս խոստացաք ի սկզբան բանիս. նախ տեսցոյթ թէ զի՞նչ է քահանայութիւն և զի՞նչ է էութիւն քահանայութեան և զաստիճանն նորա: Քահանայութիւն է, աւէ Դիոնիս, կարգ սրբազան, հանճար և ներգործութիւն, իսկ էութիւն քահանայութեան կատարի Զ(6) իրաւք. ա) իշխանութիւն տրււ/(67բ)աղին զկարգն, զի պարտ է եպիսկոպոս լինել. բ) միջն, այսինքն՝ ածաւ ի քահանայն*. գ) ձև բանին. դ) է դիտաւորութիւն. ե) զի պարտ լինին, զի կինն ոչ ընդունի զքահանայական կնիք. զ) զի կարգ առնաւն մկրտեալ լինիցէ: Իսկ վասն աստիճանաց քահանայութեան վարդապետք իրաւք ինչ համաձայնին և իրաւք ինչ տարաձայնին. համաձայնին այսու՝ զի ամենեքեան առհասարակ ինն են ասացեալ զաստիճանս քահանայութեան մերոյ, ըստ Թ(9) դասուց հրեշտակացն: Իսկ վասն աստիճանաց իրեանց զանազանին Գ(3) ազգ վարդապետութեամբ. նախ՝ ըստ մեծին Դիոնիսիայ բաժանի և ի մերս քահանայութիւն ըստ Թ(9) դասուցն ըստ երկնայնոց նմանութեան յերիս երրեակս որոշեալ, յորոց առաջինն է աթոռք, քերոքէք,

* Բնագրում՝ քահանայութիւն, ուղղված լուսանցքում՝ քահանայսն:

* թերևս՝ զամենայն:

սերոքէք. սոքա անընդմիջաբար վայելեն յատուածային շնորհացն և հաղորդեն անմախամնաբար զմիջին քահանայութիւնն որք անուանին՝ տէրութիւնք, զարութիւնք, իշխանութիւնք. նոյնպէս, սոքա առանել յառաջնոցն հաղորդեն զվերջինս, որ են՝ պետութիւնք, հրեշտակապետք և հրեշտակք. իսկ սոքա մեզ՝ մարդկան ուսուցանեն վաւրն պիտոյից մեր զամենայն լուսափայլութիւն պարզևս Աստուծոյ որպէս բոլոր երկինք են ի թիւ Թ-եակ (9) դասուցն լըրման, և սոյնպէս յեկեղեցի, որք միանգամ հաւատացեալք են լնուն զթիւ Թ(9) աստիճանացս. ա) կարգք եպիսկոպոսապետն՝ եպիսկոպոս, քահանայ, և բ) սարկաւագն, կէս սարկաւագ, սաղմոսասացք. գ) սրբազան ժողովորդք որ են մկրտեալք. երախալքն, որ առնելոց են զկնիք և ապաշխարողք, այսինքն՝ միայնակեացքն—զայս ասէ սուրբն Դիոնիսիոս:

Իսկ սոքա, ըստ Հոռոմայեցոց ազգին—առաջին դասքն՝ պատրիարք, որ են կաթողիկոս, որ ունին զաթոռ չորից անետարանչացն. սոքա նափորտ բազմախաչ և եմփորոն պատէ զհրեաւ շուրջ Ե(5) կըրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել զարքեպիսկոպոսունս և հրաման տալ ժողովս առնել և արհնել զաստուածալոյս մեռոն. բ) արքեպիսկոպոսք, որ թարգմանին պետք. սոցա [ե]մփորոն Դ(4) կըրկին, և գործ է սոցա ձեռնադրել մետրապօլիտ, և Գ(3) արքեպիսկոպոսք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զպատրիարքն. գ) մետրապօլիտսըն, որ են մայրաքաղաքացիքն, [ե]մփորոն Գ(3) կըրկին է: Գործ է սոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս, և Գ(3) մետրապօլիտ ձեռնադրեն զարքեպիսկոպոս իրեանց. դ)

եպիսկոպոսք, որ են այցելութ, և [ե]մփորոն մի կըրկին, միայն յառաջն և յետքն: Գործ է նոցա ձեռնադրել քահանայս և զսարկաւագ, և զայլ աստիճանաւորս, և Գ(3) ի նոցանէ ձեռնադրեն զմետրապօլիտ իրեանց. ե) դաս քահանայից ունին նափորտ միայն, և գործ է սոցա կատարել զԷ(7) խորհուրդ եկեղեցոյ, և ուր չիցէ եպիսկոպոս, հրամանաւ եկեղեցոյ արհնեն և խաչ. զ) սարկաւագունք. զգեստ է նոցա պատմունան հոլանի կալ և առանց գատոյ, ուրար յահեակ յունս, բազպան և բազկուրար յահեակ բազուկն: Գործ է նոցա հրամանաւ քահանային Աւետարան կարդալ, քարոզել, բառնալ զքչոց և բուրուստ. է) սարկաւագն զգեստ է նոցա պատմունան հոլանի և անգօտի և բազկուրար յահեակ բազուկ: Գործ է նոցա առաքեալ կարդալ և մոմեղէն և խաչազլոյս գաւազան կրել, և գրակալ. զեկեղեցին նոքա զարդարեն և զդրունս պահեն. ը) անագանոսք, որ են ընթերցողք: Գործ է նոցա ընթերցող զամենայն գիրս. թ) փսալաք, որ են սաղմոսասացք: Գործ է նոցա ալելուք և մեսեդիք սաղմոս ասեն: Այս՝ ըստ Յունաց վարդապետաց:

Իսկ ըստ այլոց վարդապետաց՝ ի ներքուստ ի վեր. առաջին կարգն է դոնապ/(68ա)անութիւն. բ) ընթերցողութիւն. գ) երդմնեցողութիւն. դ) ջահվատութիւն, ե) կիսասարկաւագութիւն. զ) սարկաւագութիւն, է) քահանայութիւն, ը) եպիսկոպոսութիւն, թ) կաթողիկոսութիւն:

Ահա ցուցեալ եղև Թ(9) աստիճանք եկեղեցոյ, ըստ Թ(9) դասուց հրեշտակաց մմանութեան:

